

Ο ΠΑΧΩΜΙΟΣ ΡΟΥΣΑΝΟΣ ΚΑΙ Ο ΒΙΟΣ ΤΩΝ ΣΥΓΧΡΟΝΩΝ ΤΟΥ

Ὁ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως αἰὼν δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἐποχὴ καθ' ἣν πλεῖστοι ἐγγράμματοι κατέφευγον εἰς τὴν δύσιν, ἐγκαταλείποντες ἐν Ἑλλάδι λαὸν τυραννούμενον ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν Τούρκων. Ὅλιγοί εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ἐν τῇ κατακτηθείσῃ αὐτῶν πατρίδι ἐμορφώθησαν καὶ διεκρίθησαν ὡς λόγιοι. Ἐκ τούτων εἰς ὑπῆρξε καὶ ὁ Παχώμιος Ρουσαῖνος¹, ἐκ τῶν ἔργων² τοῦ ὁποίου ἀποσπῶμεν καὶ δημοσιεύομεν ἐνταῦθα τὰς πληροφορίας τὰς μετὰ τὸν βίον τῶν συγχρόνων του σχετιζομένας. Ὁ Παχώμιος Ρουσαῖνος ἐγεννήθη κατὰ αὐτόγραφον σημείωσίν του³ ἐν τῷ χωρίῳ Πηγαδάκια⁴ τῆς νήσου Ζακύνθου κατὰ τὸ ἔτος 1508. Τὸν πατέρα αὐτοῦ ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἰωακεῖμ⁵ εὐρίσκομεν καθηγούμενον τῆς ἱεράς μονῆς τῆς Θεοτόκου τῶν Στροφάδων τῷ 1553. Γνωρίζομεν ἐπίσης ὅτι ὁ Παχώμιος ἦτο μοναχὸς εἰς τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου⁶ ἐν Ζακύνθῳ.

¹ Περὶ τούτου βλέπε I. N. Καρμίρη, Ὁ Π. Ρουσαῖνος καὶ τὰ ἀνέκδοτα δογματικά καὶ ἄλλα ἔργα αὐτοῦ. Ἀθῆναι 1935, ἐνθα καὶ πλήρης βιβλιογραφία καὶ ἀπαρίθμησις ὄλων τῶν ἔργων τοῦ Ρουσαῖνου.

² Ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν, Παχώμιου Ρουσαῖνου α) Περὶ τῆς ἐκ τῶν Γραφῶν ὠφελείας καὶ ὅτι οὐκ αἰτίοι οἱ ταύτας γραψάμενοι τῆς ἀσφαλείας, ἀλλ' ἡ ἡμετέρα ἀμάθεια καὶ ἀμέλεια, καὶ περὶ διδασκάλων, (ἐν Ἰωάννου Βασιλικοῦ, Κανέλλου Σπανοῦ, Γραμματικῆ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης). Ἐν Τεργέστη 1908 σ. 55-77 (ἐν ταῖς παραπομπαῖς βραχυγραφικῶς α). β) Πρὸς τοὺς Ἑλληνίζοντας καὶ τοὺς τὰ θεῖα μυστήρια βεβηλοῦντας, καὶ ὅτι οὐ δεῖ προσέχειν τοῖς πολλοῖς ἀσεβέσιν οὖσιν, ἀλλὰ τοῖς εὐσεβέσι, κἂν ὀλιγοὶ ὦσι. Ἐξέδωκε Σ. Λάμπρος ἐν Δ. I.E.E. 1. (1883) σ. 105-112. (Ἐν ταῖς παραπομπαῖς βραχυγραφικῶς β). γ) καὶ τινὰ ἄλλα μικρότερα ἔργα ἐκδοθέντα ὑπὸ I. N. Καρμίρη, Ἐνθ. ἀν. καὶ ἐν Θεολογίας τόμ. ΙΔ' καὶ Νέας Σιών τόμ. ΛΑ'.

³ Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς (1869) σ. 122. Τὸ χειρόγραφον τὸ ὁποῖον ἦτο ἰδιόγραφον τοῦ Ρουσαῖνου, ἀνῆκεν εἰς τὴν μονὴν τοῦ ἁγίου Γεωργίου τῶν Κρημῶν τῆς Ζακύνθου καὶ εὐρίσκειτο τότε εἰς τὸ Ὑπουργεῖον τῶν Ἐκκλησιαστικῶν. Παρὰ τὰς ἐρεῦνας ἡμῶν δὲν ἠδυνήθημεν τὰ ἐξακριβώσωμεν ποῦ εὐρίσκειται τῶρα.

⁴ Τὸ χωρίον Πηγαδάκια ἦτο ἐν ἐκ τῶν μεγαλυτέρων τῆς νήσου. Κατὰ τὸ 1527 εἶχεν 94 οἰκίας καὶ 3385 ψυχάς· ἰδὲ Κ. Καίροφύλα, Ἡ Ζάκυνθος κατὰ τοὺς Βενετοὺς προνοητάς, Ἰόνιος Ἀνθολογία ἀριθ. 93-94 (1935) σ. 17-21.

⁵ Ἰδὲ παρὰ I. Βασιλικῶ, Ἐνθ. ἀν. σ. 51-54, τὴν συμβολαιογραφικὴν πράξιν καὶ τὴν ἀπόφασιν τῶν διαιτητῶν διὰ τὰ βιβλία καὶ τὰ ἄλλα ἀντικείμενα, ἅτινα ὁ Ρουσαῖνος ἐγκατέλιπεν ἀποθανών.

⁶ Ἰδὲ Δ. Ζώη, Αἱ ἐν Ζακύνθῳ μοναὶ (1900) σ. 59-65. Περὶ τῆς μονῆς Στροφάδων ἐν τῷ ἰδίῳ ἔργῳ σ. 33-43.

Φεύγων οὗτος ἐκ τοῦ μοναστηρίου του, ἤρχισε σειρὰν ταξιδίων καὶ περιηγήσεων διδάσκων, μελετῶν καὶ συγγράφων. Ἐπὶ πολλὰ ἔτη παρέμεινε ἐν ἀγίῳ Ὁρει, τῷ δὲ 1553 εὐρισκόμενος ἐν Ναυπάκτῳ καὶ σκεπτόμενος, ἴσως, νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἀπέθανε.

Τὴν σημασίαν τῶν ἔργων τοῦ Παχωμίου ὡς πηγῆς λαογραφικῆς ὑπενθύμιζεν ὁ Σ. Λάμπρος¹, κατὰ τὰς ἐκάστοτε παρουσιαζομένας ἐνκαιρίας παραλληλίζων τὸ ἔργον αὐτοῦ «πρὸς τοὺς Ἑλληνίζοντας» πρὸς τὸ τοῦ Ἰωσήφ Βρυεννίου «Τίνες αἱ αἰτίαι τῶν καθ' ἡμᾶς λυπηρῶν» καὶ λέγων ὅτι ἀμφοτέρωθεν θὰ χρησιμεύσωσιν ὡς πηγαὶ διὰ τὴν συλλογὴν προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ².

Καὶ ὁ κ. Κ. Ἀμαντος ἐν σημειώματι αὐτοῦ περὶ Παχωμίου Ρουσάνου³ ἐξαίρει τὴν θέσιν, ἣν πρέπει νὰ καταλάβῃ οὗτος διὰ τὴν ἔρευναν τῆς λαογραφίας τῆς ἐποχῆς του.

Ὁ Καρμίρης ἐκδώσας ἰδιαίτερον διατριβὴν περὶ τοῦ συγγραφέως⁴, ἐν τῇ ἀριθμῆσει τῶν ἔργων τοῦ ὀμιλεῖ ὁμοίως ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα.

Καὶ ἡμεῖς ἀπὸ μακροῦ χρόνου περὶ τὸ πρόσωπον καὶ τὸ ἔργον τοῦ Π. Ρουσάνου ἀσχολούμενοι, εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα εἶχομεν καταλήξει, ἀλλὰ μετὰ τινος ἐπιφυλάξεως· αἱ λαογραφικαὶ πληροφορίαι παρὰ τῷ ἡμετέρῳ συγγραφεῖ δὲν εἶναι τοσαῦται ὥστε νὰ δικαιώσωσιν τὴν περὶ αὐτοῦ γνώμην ὡς σπουδαίας πηγῆς προλήψεων καὶ δεισιδαιμονιῶν. Πλὴν ὅμως παρέχει πληροφορίας διὰ σημεία τινὰ τῆς συγχρόνου αὐτοῦ ζωῆς χρήσιμα διὰ τὸν συλλογέα.

Κατὰ τὸν Ρουσάνον ὁ λαός, ἀμαθὴς καὶ ἀπαιδευτος, δὲν ἔτρεφε μεγάλην ἀγάπην πρὸς τοὺς διδασκάλους καὶ λογίους, οἵτινες ἔζων ἐν ἀθλίᾳ οικονομικῇ καταστάσει· οἱ μὲν λόγου μετέχοντες, ἐστήκασιν κάτω, πάντων ἀποροῦντες, ὅσοι δ' ἀγύρται καὶ δουλοπρεπεῖς εἰς θρόνους ἀνάγονται καὶ χρήματα πάντοθεν ἀποθησαυρίζουσιν εἰς δέον οὐδέν· οὐ θέλουσιν ἰδεῖν φιλοσοφοῦντα, ἔλεγον τοῦτο νομίζοντες τῆς ἑαυτῶν ἀνομίας, λήρους ἀποκαλοῦσι τοὺς τοιούτους, ἀκαταστάτους, ἀνυποτάκτους, ὀλιγοψύχους, ὅτι τούτοις οὐχ ὑποτάσσονται ἐν ταῖς μωρίαις αὐτῶν, οὐκ ἀρκεῖ αὐτοὺς περιπατεῖν ἐν σκότει ἀλλὰ καὶ ἐτέρους βιάζονται⁵. Ἐπὶ πλέον, ἐξακολουθεῖ, «πολλάκις δὲ καὶ μυκτηρίζουσι

¹ Νέος Ἑλληνομνήμων 12 (1915) σ. 320-321 καὶ Δ. Ι. Ε. Ε. 1 (1883) σ. 101-105.

² Νέος Ἑλληνομνήμων 4 (1907). σ. 18.

³ Νέα Ἑστία ἔτ. Α' τευχ. 22-24, σ. 1061-1064.

⁴ Ἰδὲ ἀν. ὑποσημείωσιν 1.

⁵ α. σ. 73, 22-30. Ἐν τῇ ἐπιστολῇ πρὸς Ἰγνατίον Ἀγαλλιανὸν ἐπίσκοπον Ἀντίσσης, ὁ Ρουσάνος ὀνειδίζει αὐτὸν διότι σχολὴν διὰ καλογραίας ἐποίησεν καὶ οὐχὶ διὰ ἀνδρας. Μ. Γεδεών, Ἑλληνίδων ἐκπαίδευσις μετὰ τὴν ἄλωσιν. Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν 5 (1930) σ. 6 τοῦ ἀποσπάσματος. Αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ρουσάνου ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ Α. Μουστοξύδου ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι σ. 681-710. Περὶ τοῦ Ἰγνατίου Ἀντίσσης ἰδὲ Γ. Μ. Βαλέττα, Ὁ ἅγιος Ἰγνατίος Ἀγαλλιανός, Θεολογία 10 (1932) σ. 289-312.

τοὺς γραμματικούς, διδάσκοντας τοὺς παῖδας τὰς κλίσεις τῶν ὀνομάτων τε καὶ ρημάτων...»¹. Ὅχι μόνον δὲ διδασκάλους καὶ μέθοδον διδασκαλίας, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν γλῶσσαν χλευάζουσι καὶ διασύρουσιν ἔν τε τῇ ὁμιλίᾳ καὶ τοῖς γραφομένοις αὐτῶν, καὶ τοῦτο, ἔνεκεν τῆς τῶν λέξεων ὁμοηχίας φέροντες ὡς παράδειγμα: «σκηὴ τὸ φυτόν, σικύα τὸ ἱατρικὸν ἐργαλεῖον»².

Θὰ ἐνόμιζέ τις ἴσως ὅτι ταῦτα συνέβαινον μόνον παρὰ τῷ ἀμαθεῖ λαῷ. Ὁ ἴδιος φθόνος διὰ τοὺς ἀσχολουμένους εἰς τὰ γράμματα ἐβασίλευε καὶ εἰς τὰ μοναστήρια: «εἰ δέ πού τις καὶ τῶν ἡγουμένων εὐρεθείη εὐγνώμων, καὶ προθυμεῖται ἀναπαῦσαι τινα τὸν μᾶλλον εἰδότα, πάντες σκανδαλίζονται ἐπὶ τοῦτο μᾶλλον ἢ ἐπ' ἄλλο τι, κρίνουσι, φθονοῦσι, συγγέονται, ἵνα τί τοῦτο λέγοντες; τίς οὗτος ἡμῶν ὑπερέχει ὅτι οὕτως ἀξιοῦται; Τοιοῦτος ἐστὶ καὶ τοιοῦτος. Τὰ ἑαυτῶν ἀφέντες ἅπαντα, μόνον τὰ τούτου περιεργάζονται, τὰ αὐτοῦ φαντάζονται ἑλαττώματα, ἐνεδρεύουσιν ὡς δύσχρηστον αὐτοῖς καὶ ἐναντίον, ἔσθ' ὅτε καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ κατηγοροῦσιν, καὶ πάντα ποιοῦσι μέχρις αὐτὸν ἀνάστατον ποιήσουσιν: εἶτα ἐπιγελῶσι διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν τοιοῦτον καὶ τοιοῦτον, ὅπου περ ἂν ἀπέλθῃ, οὐ κατοικῆσαι ἔχει, καὶ ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν αὐτῶν τινα εἶθε ἡδυνάμην αὐτὸν ἀναπαῦσαι, φησὶ μετ' ἐμβριμῆματος, εἶθε εἶχον αὐτὸν ἐν σιδήροις, ἐν κόπῃ, ἐν εἰρκτῇ, εἴπερ ἐξουσίαζον αὐτοῦ, εἶχον ἂν αὐτὸν παιδεῦσαι μὴ μεταβαίνειν»³. Καὶ ἐξακολουθεῖ «συχρότατα τοῦ διδασκάλου... οὐ κήδονται... ἀλλὰ καὶ οἷον ἀπολογοῦνται ὑβρίζοντες, οἵδαμέν φασιν ὅτι πάντες οἱ αἰρεσιάρχοι γραμματικοὶ καὶ ῥήτορες ἦσαν⁴. Καὶ συμπεραίνει «διὰ ταῦτα ὀλίγοι καὶ κακοὶ εἰσιν οἱ δοκοῦντες μετέχειν λόγου»⁵.

Ἄντι τῆς μελέτης ὁ λαὸς τότε προϋτίμα τὴν πλήρη διασκεδάσεων καὶ παιγνίων ζωὴν. Τοῦτο παρατηρῶν ὁ Ρουσᾶνος μετὰ λύπης ἐρωτᾷ τοὺς συγχρόνους του. «Τί οὖν; ἐν παιδιαῖς βέλτιον ἀναλίσκεν τὸν χρόνον; ἐν μέθαις; ἐν αἰσχρολογίαις καὶ ἀργολογίαις; ἐν ὕπνοις; ἐν ὀρχήστραις; ἐν θεάτροις; τί δὲ καὶ τὰ χρήματα ἐν τῷ καταχωννύειν ἢ δαπανᾶν ἐν κόμοις; ἐν βρώμασι περιτοῖς; ἐν ἱματίοις; ἐν τοίχοις; ἐν ἵπποις καὶ κυσὶ;»⁶.

Ἡ ἔορτὴ ἐνὸς ἁγίου ἐν τῇ τότε ἐποχῇ, ὡς καὶ κατὰ τὴν μεσαιωνικὴν ἐποχὴν καὶ σήμερον, ἦτο διὰ τὸν πληθυσμὸν τῆς περιφερείας ἡμέρα διασκε-

¹ α. σ. 75, 22-24.

² α. σ. 76, 21-22. Περὶ τῶν διδασκάλων καὶ τῶν σχολείων τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου ἰδὲ Τρύφ. Εὐαγγελίδου, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας, Ἀθῆναι 1936. Μ. Γεδεών, Παιδεία καὶ Πτωχεία παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1893.

³ α. σ. 73, 30. 74, 1-15.

⁴ α. σ. 74, 21-26.

⁵ α. σ. 74, 17-18. Τρύφ. Εὐαγγελίδου, Ἐνθ. ἀν. σ. XX κ.εξ. Μ. Γεδεών, Ἐνθ' ἀν. σ. 17-23, 29-30. Ἄν καὶ παρῆλθον τόσοι αἰῶνες, ἡ κατάστασις εἰς πλεῖστα μοναστήρια δὲν ἥλλαξεν.

⁶ α. σ. 72, 29-30, 73, 1-4.

δάσεων και πανηγύρεων. Ἐμμενον λοιπὸν οἱ πανηγυρίζοντες εἰς τὸν περίβολον τοῦ ναοῦ ἔνθα ἡτοίμαζον τὰ ἐδέσματα καὶ ἐν μέσῳ ἁμαμάτων, τρώγοντες, πίνοντες καὶ χορεύοντες διήρχοντο ὁλόκληρον τὴν ἑορτάσιμον ἡμέραν¹.

Τὴν συνήθειαν ταύτην βαρέως φέρων ὁ Ρουσάνος λέγει περὶ τῶν συγχρόνων του· «Οὔτοι δὲ κύκλω τοῦ ναοῦ θύουσι καὶ ἐκδέρουσι κάκκοπρίζουσι καὶ ὀπτοῦσι καὶ πλήρη μὲν τὰ ἐντὸς τε καὶ τὰ ἐκτὸς δυσωδίας καὶ κνίσσης καὶ σπήλαιον οἴμοι ληστῶν ὁ ναὸς γίνεται... ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἀδύτοις κρέα, πανταχοῦ δὲ εὐχάια καὶ ὁσαῖτα ἔρριμμένα... οὐχ ὥς ἐν ἱερῶ ἑστώτων, ἀλλ' ἐν μακέλλῳ ἢ καπηλείῳ ἢ ἀγορᾷ... περίξ δὲ κύμβαλά τε καὶ σύριγγες καὶ χοροὶ...»².

Ἐπιπλέον λέγει ὁ συγγραφεὺς· καταρῶμενοι οἱ Ἕλληνες «καρκίνος λέγουσι κατ' ἐπικράτησιν παλαιάν, οὐκ οἶδασι δὲ διόπερ τοῦτο λέγουσιν, ἔστι δε τοῦτο παρ' ἱατροῦς πάθος τι συμβαῖνον πολλάκις ἐν τοῖς τῶν γυναικῶν μαζοῖς³ καὶ ὁ παρ' ἡμῖν κάβειρος, καὶ τὸ μὲν κοινὸν οὐκ οἶδασι, τὸ δὲ πάγκοινον τέως γινώσκουσιν ἀλόγως»⁴.

Καὶ ἀφοῦ ὁ λόγος περὶ ἱατρικῶν πραγμάτων, ἴδωμεν πῶς οἱ τότε ἱατροὶ ἐθεράπευον καὶ ποῖα μέσα ἐχρησιμοποιοῦν πρὸς θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν· «οἱ τῶν ἱατρῶν παῖδες χειρουργεῖν τινα μέλλοντες, πάθει δεινῷ συνεχόμενον, οὐκ εὐθὺς ξυρὸν καὶ καυστήρας καὶ ἔμπλαστρα ἐπάγουσιν, εἰμὴ σκέφωνται ὅθεν ἔσχε τὸ πάθος τὰς ἀρχάς, τούτου δ' ἐγνωσμένου βοηθήμασι χρῶνται, καταποτιοῖς, φλεβοτομίαις, λουτροῖς, διαίταις, καὶ οὕτω τοῦ πλεονάζοντος χυμοῦ

¹ Οἱ κανόνες τῆς Ἐκκλησίας κατεδίκαζον πάντοτε τὰς τοιαύτας συνθειας ὡς ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων παρεληφθείσας. Ὁ Ε' (ΕΘ') κανὼν τῆς ἐν Καρθαγένη Συνόδου (περὶ τοῦ ἀφελέσθαι τὰ τῶν Ἑλλήνων συμπόσια) Γ. Ράλλη-Μ. Ποτλή, Σύστημα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων... 3 (1853). σ. 465-466) λέγει καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς γενεαῖς τῶν μακαρίων μαρτύρων ἀνά τινες πόλεις καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἱεροὺς τόπους τὰ τοιαῦτα πλημμελεῖν οὐχ ὑφορῶνται. Ὁ Βαλαμῶν δὲ ἐπεξηγῶν τὸ ἀνωτέρω χωρίον προσθέτει· «Ὡσπερ σήμερον ἐν μῆμαις ἁγίων, οὐ μόνον κατὰ τὰς πόλεις, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς ἕξω χώρας γίνονται πανηγύρεις καὶ χοροστασίαι καὶ ἄλλα τινὰ παίγνια...». Ἐναντίον τοιαύτης συνθειας ὁ ἐπίσκοπος Ζακύνθου Νικόλαος Κοκκίνης ἐξέδωκεν ἐγκύκλιον τῆ 16ῃ Μαΐου 1859, ἐνθα γίνεται λόγος περὶ ἑορτῶν καὶ πανηγύρεων μετὰ τρυπανοκρουσμάτων εἰς τὰς πρὸ τῶν ἐκκλησιῶν πλατείας. Α. Ζώη, Τὰ πανηγύρια. Μυρσίνη. ἀριθ. 2,3. (Ζάκυνθος-Πάτραι 1910) Ἰδ. καὶ Λαογραφίας 2 σ. 130-132.

² β. σ. 106, 7-15.

³ Ὁ Ἀέτιος ὁ Ἀμιδηνός, ἱατρὸς τοῦ Ε' αἰῶνος μ.Χ., ἐν τῷ ἐνάτῳ αὐτοῦ λόγῳ ἀναφέρει «τοὺς ἐν μαζοῖς καρκίνους» Ἀθηνᾶς τόμ. 23 σ. 386, 18.

⁴ α. σ. 69, 19-23. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 124 σ. 34 χειρόγραφον τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου ὁ Σ. Βίος γράφει ὅτι ἐν Εὐρυτανίᾳ καταρῶμενοι λέγουσι «νά βγάλ'ε τὸν καρκίνου». Τὴν πληροφορίαν ταύτην ὀφείλω εἰς τὴν καλωσύνην τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου, ὃν καὶ εὐχαριστῶ. Ἡ ἀσθένεια αὕτη, καὶ μάλιστα ἡ θεραπεία ταύτης διὰ θαύματος, συχνάκις ἀπαντᾷ ἐν τοῖς βίοις ἁγίων· βλ. Η. Usener, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν ἀββᾶ Θεοδοσίου σ. 75. 5. «γυνὴ τις πάθος ἀνίατον κατὰ τὸν οἰκεῖον ἔχουσα μαζόν, καρκίνος δὲ τοῦτο ἦ...».

συσταλέντος, λοιπὸν καὶ τοῖς ἀπουλωτικοῖς χρῶνται φαρμάκοις εἰς ἴασιν»¹.

Καταπολεμῶν ὁ Ρουσᾶνος τὰς λαϊκὰς προλήψεις περιγράφει τινάς. Οὕτως εἰς τὴν κωμόπολιν Ξανθίαν (Ξάνθην), ἐπληροφορήθη κατὰ τὴν τέλει βαπτίσεως, συναινοῦντος καὶ αὐτοῦ τοῦ ἱερέως, «τὴν μαίαν ἄλατος δράκα βαλεῖν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ»². Ὁ ἱερεὺς ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τοῦ ἀπορήσαντος διὰ τὸ πρᾶγμα ἀπήτησεν «τί εἶχον ποιῆσαι τὴν μαίαν οὕτω κακῶς διαπραξαμένην»³; καὶ συνεχίζων ὁ Ρουσᾶνος διερωτᾶται διατί μία μαία νὰ ὑπηρετῇ κατὰ τὴν τελετὴν τῆς βαπτίσεως;⁴.

Συνήθιζον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην νὰ ἀλλάσσουν τὰ κατὰ τὴν βάπτισιν δοθέντα ὀνόματα. Ταύτην τὴν συνήθειαν ὁ Ρουσᾶνος θεωρῶν ὡς μεγάλην ἀσέβειαν, τὴν ὀρθόδοξον πίστιν ἐξέθεσεν ἐν μικρᾷ διατριβῇ, ἣν περὶ μίαν λέγει: «Διὸ οὐκ ἔξεστι τοῖς Χριστιανοῖς ἐναλλάττειν τὰ βεβαπτισμένα ὀνόματα»⁵.

Εἰς τὰ μοναστήρια συχνότατα ὑπῆρχον πηγαί, ἀγιάσματα, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ πιστοὶ ἀνθρώποι προσήρχοντο, ἀντλιοῦντες ἐκ τοῦ ὕδατος καὶ αὐτὸ θυμιῶντες. «Εἰσὶ γὰρ οἵτινες προφάσει δῆθεν εὐλαβείας ἐν τοῖς μοναστηρίοις ἀφικόμενοι καὶ ὡς ἀγιάσματι ἢ ὑγιάσματι προσερχόμενοι τῇ πηγῇ, οὐ μόνον ἀπαρῶνται

¹ α. σ. 55, 1-7. Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἱατρικῆς ἐν τῇ Βυζαντινῇ περιόδῳ ἰδὲ Η. Haeser, Lehrbuch der Geschichte der Medicin. I. Jena. 1875. σ. 445-486. A. Corlieu, Les medecins grecs depuis la mort de Galien jusqu'à la chute de l'empire d'Orient (210-1453). Paris. 1882. F. Brunet, Medecine et Therapeutique Byzantine... Paris 1933. Πουρναροπούλου, Ἱστορία τῆς Ἑλλην. ἱατρικῆς κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα (200-1453). Θεσσαλονίκη 1930. Διὰ τὴν νεωτέραν ἐποχὴν ἀναφερομένους τινὰς τῶν μελετῶν: Ν. Κυριαζῆ, Ἱατροὶ ἐν Κύπρῳ τὸν ΙΖ'-ΙΘ' αἰῶνα. Κυπριακὰ Χρονικά. ΙΑ'. σ. 177-244. Σπ. Ἀρδαβάνη-Λυμπεράτου, Ἱατρικὴ καὶ φαρμακοποιία ἐν Ἑπιτανίῳ ἐπὶ Ἐνετοκρατίας. Ἀσκληπιός, ἐτ. ΣΤ' σ. 405-412. Γ. Ι. Σπανοπούλου, Ἡ λαϊκὴ ἱατρικὴ ἐν Κύπρῳ. Ἀθῆναι 1935.

² β. σ. 109, 26-27.

³ β. σ. 109, 29-30.

⁴ Νῦν τὸ ἄλας χρησιμοποιεῖται διὰ τὸ «ἀλάτισμα» τοῦ νεογενήτου ὡς καὶ διὰ τὸ πρῶτον λουτρὸν τοῦ παιδίου. Ἄγνοοῦμεν ἂν παραμένῃ ἀκόμη ἡ συνήθεια νὰ ῥίπτεται ἄλας ἐντὸς τῆς κολυμβήθρας κατὰ τὴν βάπτισιν, συνήθεια ἄλλως ἀρχαία Χριστιανική. Βλ. Ν. Πολίτου, Ὠκυτόκια ἐν Λαογραφ. Συμμ. 2. σ. 295. Τὸ «ἀλάτισμα» ἀναφέρεται ἐν Ἀθήναις (Δ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων. 1. σ. 199.), ἐν Κύπρῳ (Γ. Λουκᾶ, Φιλολογικαὶ ἐπισκοφεῖς τῶν ἐν τῷ βίῳ τῶν νεωτέρων Κυπρίων μνημείων τῶν ἀρχαίων. Ἐν Ἀθήναις 1874. σ. 63.), ἐν Θράκῃ (Ε. Σαραντιῆ, Ἀπὸ τὰ θρακικὰ ἔθιμα. Θρακικά. τόμ. 1. σ. 130.), ἐν Σύμῃ (Δ. Χαβιαρᾶ, Συμαϊκά. Ζωγράφειος ἀγών. τόμ. 1. σ. 211.), ἐν Αἰτωλίᾳ (Δ. Λουκοπούλου, Σύμμεικτα Αἰτωλικὰ Λαογραφικά. Γ'. Ἡθῆ καὶ ἔθιμα Λαογραφία. 8. σ. 29.) καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐν δὲ τῷ Πόντῳ εὐθὺς μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ παιδίου καὶ τὸν καθαρισμὸν αὐτοῦ, ἐπαλείφεται τοῦτο δι' ἄλατος εἰς τὰς κλειδώσεις καὶ τὰς μασχάλας καὶ τὰ ὦτα. Οὕτω λέγουσι ὅτι τὸ νεογέννητον δὲν θὰ ὑποφέρει ἐκ τῶν πληγῶν, αἵτινες εἶναι τόσον συχναί εἰς τὰ μικρὰ παιδιά. Περὶ τούτου βλ. Ν. Πολίτην, Τὰ κατὰ τὴν γέννησιν, Λαογραφικά Σύμμεικτα 2 σ. 208 ἐνθα καὶ ἐκτενὴς βιβλιογραφία.

⁵ Βλ. τὸ ἐργίδιον τοῦ Ρουσᾶνου περὶ τῶν ἐν τῷ βαπτίσματι τιθεμένων ὀνομάτων καὶ τῶν μήτοιούτων, τὸ ἐκδοθὲν ὑπὸ Ι. Ν. Καρμίρη, Ἐνθ' ἀν. σ. 289, 17-18.

ἀλλὰ καὶ θυμιῶσι πόθεν ταῦτα μαθόντες ἢ ἐξευρόντες οὐκ οἶδα, εἰ μὴ ὅτι ἐξ ἀγροικίας»¹. Καὶ ἐὰν ἀκόμη, προσθέτει, αἱ πηγαὶ αὐταὶ ἔχουν καθαγιασθῆ (ὑπερ πρέπει νὰ ἀποδειχθῆ) χάριτι ἁγίου τινὸς ἢ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ «δεῖ πρῶτον τὸν χῶρον ἐν ᾧ τουτὶ τὸ ὕδωρ ἀποκεκομμένον εἶναι, οἷονεὶ τέμενός τι ἐν αὐτῷ ἀνεγείραι ὡς ποτ' ἐν Χώναις καὶ μηδ' ἐν κοινῇ χρήσει τῷ ὕδατι χρᾶσθαι, ἂν μὴ τις ἀνάγκη δι' εὐλάβειαν καὶ ὑγείαν, μηδὲ προηγουμένως θυμιᾶν τὸ ὕδωρ, ἀλλὰ τὰς ἐν τῷ τεμένει σεβασμίας στήλας, εἶτα καὶ τὰ ἐν αὐτῷ πάντα· οὕτω γὰρ δόξουσιν εὐλογίας μεταλαμβάνειν τινὸς τὸ τε ὕδωρ καὶ τὰ λοιπὰ ἐκ τῆς τῶν ἱερῶν πρῶτον θυμιάσεως. Πῶς γὰρ ἄλλως ἂν ἐξ ἀνιέρου ἀνδρὸς ἢ καὶ γυναικὸς μεταλάβωσι τὰ ὕδατα εὐλογίας;»².

Πολλοὶ ὡς γνωστὸν τῶν προλήψεων καὶ τῶν δεισιδαιμονιῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐκ τῆς θρησκείας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων πηγάζουσι. Κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα ὁ Ρουσᾶνος παρατηρεῖ ὅτι αἱ γυναῖκες «βαστρύχους καὶ ἕτεροῦ ἄμματα ἀνατιθέασιν ὡς οἱ Ἕλληνες»³ καὶ ὅτι ἐναποτίθεται τι κέρμα ἐν τῇ χειρὶ τοῦ τελευτήσαντος διὰ πέραμα»⁴.

Δεισιδαίμονες συνήθειαι πολλοὶ ἐσφῆζοντο τότε παρὰ τοῖς ναυτικοῖς· μίαν παλαιότητα τοιαύτην εἶδεν ὁ ἴδιος ἐπὶ τοῦ πλοίου ταξιδεύων πρὸς τὴν Σμύρνην. Ταύτην περιγράφει ὡς ἐξῆς· «ἀκούω τε καὶ ὄρω τοὺς ναύτας εὐτρεπίζοντας ἔδραμα τῷ ἐκείσῃ ποτε παροικῆσαντι ἢ καὶ παροικοῦντι δαίμονι Παπαῦ τουρκιστὶ ἢ καὶ ἀραβιστὶ ὀνομαζομένῳ. Ἡὐτρεπίσαν δὲ ἐξ ὧν αὐτοὶ ἦσθιον, ἐν πίνακι ζωμὸν θρύψαντες καὶ τυρὸν καὶ κρόμμυον ἐπιθέντες καὶ οἶον μανθάνομεν μυθνεύομενον περὶ Ὀδυσσεᾶ πλεύσαντα εἰς τὸν Ἄδην, ὃ καὶ ἔρριψαν κατὰ τοῦ πελάγους, ἐθνικῶς ἐπικαλεσάμενοι...»⁵.

¹ β. σ. 106, 21-25.

² β. σ. 107, 3-11. Περὶ τοῦ θέματος τούτου ὡς καὶ περὶ λουμάτων ἰδὲ Α. Franz, Die kirchlichen Benedictionen im Mittelalter, τόμ. I. Freiburg 1909, J. Zellinger, Bad und Bäder in der altchristlichen Kirche, Μόναχον 1928, σ. 93-129. Μ. Ι. Γεδεών, Ἑορτολόγιον Κωνσταντινουπόλεως προσοικητοῦ. 1904. σ. 200-207. Jean Papadopoulos, Les palais et les églises des Blachernes. Athènes 1928. σ. 96-99. Περὶ τοῦ ἐν Χώναις τεμένους ἰδὲ Μ. Bonnet, Narratio de miraculo a Michaelae archangelo Chonis patrato, Anal. Boll. 8, σ. 289-307.

³ β. σ. 108, 1-2. Καὶ σήμερον τοῦτο γίνεται βλ. Ν. Πολίτου, Αἱ ἀσθένειαι κατὰ τοὺς μύθους τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα 3 σ. 97-100.

⁴ β. σ. 108, 6-7. Περὶ τῆς συνηθείας ταύτης βλ. Ν. Πολίτην, Τὰ κατὰ τὴν τελευτήν, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα 3. σ. 331, ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

⁵ β. σ. 109, 19-25. Περὶ θαλασσιῶν στοιχείων ἰδὲ Ι. Βρυεννίου, Τίνες αἱ αἰτίαι τῶν καθ' ἡμᾶς λυπηρῶν. «Νηρηίδες ἐν θαλάσῃ καὶ στοιχεῖα ἐξάρχοντα κατὰ τόπους εἶναι πειθόμεθα» καὶ ἐν τῷ συνταγματικῷ Ἰωάννου Κανναβοῦτσου Μαγίστρου εἰς τὸ περὶ νυμφῶν κεφάλαιον «αἱ δὲ λέγονται Νηρηίδες ὅσαι κατοικοῦν εἰς τὴν θάλασσαν». (σ. 42 ἐκδ. Lehnert.) Περὶ στοιχειωμένων τόπων τῆς θαλάσσης ὡς καὶ περὶ τοῦ μύθου τῆς Γοργόνας ἰδὲ Σ. Κυριακίδου, Ἑλληνικὴ Λαογραφία 1923. σ. 177-178, καὶ Ν. Γ. Πολίτου, Ὁ περὶ τῆς Γοργόνας μῦθος παρὰ τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ. Παρνασσός. 2. τοῦ αὐτοῦ, Ἡ Γοργόνα τῆς Ἀτταλείας, Λαογραφικὰ Σύμμεικτα. 2. σ. 33-38. (Λαογραφία. 3. σ. 172-180) τοῦ αὐτοῦ, Νεράιδες, Παρθενῶν 1 (1871-1872). σ. 489-496, 560-564, 601-604.

Ἡ ἐπιληψία θεωρεῖται παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς ὡς ἐνέργεια τοῦ δαίμονος, ἢ θεραπεία δ' αὐτῆς δεόν νὰ γίνηται ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἢ τοῦλάχιστον αἱ εὐχαὶ αἱ ἀναγινωσκόμεναι πρέπει νὰ ἀναφέρονται εἰς θεϊκὴν τινα δύναμιν. Μίαν τοιαύτην περίπτωσιν εἶδεν ὁ Ρουσᾶνος ἐν Χριστουπόλει ¹ «ἀφικόμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ Χριστουπόλεως ἐπεὶ γὰρ καιρὸς ἦν τῆς θείας λειτουργίας, ὄρω τινα ἐπιληπτικὸν χάρτην κρατοῦντα ἐν ᾧ ἦν γεγραμμένα ἃ ἔδει ποιεῖν περὶ τῆς ἰδίας ἐπιληψίας. Μετὰ γοῦν τὴν τοῦ θείου εὐαγγελίου ἀνάγνωσιν εἰσάγει αὐτὸν ὁ ἱερεὺς ἐν δεξιῶν αὐτοῦ ἐνώπιον τῆς ἁγίας τραπέζης, ἐπίδων καὶ τινα τούτω... ². Ἐπιμείναντες οὖν ἄμφω μέχρι ἀπολύσεως καὶ τινὰς ἐπιδέσμοις ἐν σχοινίῳ ποιήσαντες ὑπέθηκαν τῇ τραπέζῃ, εἶτα ἐπιχρίσαντες ἀσβέστω καὶ τμῆμα κεράμου ἐπιθέντες, προῆλθον, ποιήσαντες τὴν τράπεζαν Κυρίου, τράπεζαν δαιμονίων ³».

Τὰ μοναστήρια κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα, ἀκολουθοῦντα τὴν Βυζαντινὴν παράδοσιν, ἐχρησίμευον καὶ ὡς νοσοκομεῖα ⁴. Μεταξὺ δὲ τῶν ἁγίων τῶν βοηθούντων εἰς τὴν ἴασιν τῶν ἀσθενῶν ὁ Ρουσᾶνος ἀναφέρει τοὺς ἁγίους Ἄναργύρους καὶ τὸν Βασίλειον ⁵.

¹ Ἡ κατὰ τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν Νεάπολις ἔλαβε τὸ ὄνομα Χριστούπολις κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Χριστὸν αἰῶνας, μετονομασθεῖσα ἀργότερον εἰς Καβάλλαν ὡς καὶ νῦν λέγεται. Κ. Σκαλτσᾶ, Ἱστορία τῆς Καβάλλας. Καβάλλα 1930. σ. 10, 28, 34 καὶ ἄλλαχοῦ.

² β. σ. 109, 13-17.

³ β. σ. 109, 17-21. Τὸν κατάδεσμον ἀναφέρει ὁ Φ. Κουκουλῆς (Μεσαιωνικοὶ καὶ νεοελληνικοὶ κατάδεσμοι, Λαογραφίας 9. σ. 101.) μεταξὺ ἄλλων (Λαογραφίας 9. σ. 63. σμ. 2. σ. 102-103. σ. 474). Ἐν διαβαστικῶν εἰς σεληνιασμὸν ἐδημοσίευσεν ὁ Γ. Καλαϊσκάκης (Κρητικὸς Ἀστὴρ. ἀριθ. 55 (1909). σ. 428. πβλ. καὶ Λαογραφίαν. 3. σ. 371-372). Ὁ Γ. Σπανόπουλος λέγει τιτὰ περὶ τῆς διαγνώσεως καὶ θεραπείας τῆς ἀσθενείας ταύτης. (Ἡ λαϊκὴ Ἱατρικὴ ἐν Κύπρῳ. Ἀθῆναι 1935. σ. 34, 44-45, 54-55.). Καὶ ἐν ταῖς κατάραις τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπαντᾷ τὸ νόσημα «νὰ σὲ βρῆ σεληνιασμός...» (Γ. Μ. Μανωλάκου, Εὐχαὶ καὶ κατάραι Κότρωνα (Γ'υθίου) Λαογραφία. 5. σ. 389-390. ἀριθ. 49.), «σεληνιασμοὸ νὰ ντι κιάση, νὰ μὴ ντ'ἀφῆ ποτέ» (Μ. Δέφνερ, Χαιρετισμοί, εὐχαὶ, κατάραι, ὄρκοι, ἄσματα Τσακῶνων, Λαογραφίας 7. σ. 32. ἀριθ. 64.).

⁴ α. σ. 74. Περί τῶν ἔργων τούτων τῆς εὐποίας ἰδὲ Ἄρ. Κούζη, Περί Βυζαντινῶν νοσοκομείων καὶ ἱατρειῶν κληρικῶν, ἰδίᾳ δὲ περὶ μοναστηριακῶν νοσοκομείων (Ξενῶνων) κατὰ τὸν 12^{ον} αἰῶνα. Ἀρχεῖα Ἱατρικῆς καὶ Βιολογίας 15 (1920) ἀριθ. 3-4 σ. 40. E. Jeanselme-L. Oeconomos, Les oeuvres d'assistance et hopitaux byzantins au siècle des Comnènes. Anvers, 1920. Κ. Ἀμάντου, Ἡ Ἑλληνικὴ φιλανθρωπία κατὰ τοὺς Μεσαιωνικοὺς χρόνους, Ἀθηνᾶς 35 (1923). σ. 131-164. Μ. Γεδεών, Περὶ φιλοπτώχων καὶ φιλανθρώπων διατάξεων παρ' ἡμῖν κατὰ τοὺς τέσσαρας τελευταίους αἰῶνας. Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος 21. σ. 79-84. Βλ. καὶ Α. Κούζη τὸ ἄρθρον Ξενῶν ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαίδειᾳ.

⁵ «Οὔτε Ἄναργύρους, οὔτε Βασίλειον οὔτε τινα τῶν ἁγίων ἄλλον εἰς νοῦν λαμβάνοντες, τοῖς ἀσθενούσιν ἐπικουροῦντα», α. σ. 64, 23-25. Διὰ μὲν τοὺς Ἄναργύρους περὶ ὧν (L. Deubner, Kosmas und Damian, Leipzig 1907) ἡ αὐτὴ γνώμη ἐπικρατεῖ καὶ σήμερον, διὰ δὲ τὸν Βασίλειον ἀγνοοῦμεν ἐὰν καὶ νῦν τὸν ἐπικαλοῦνται οἱ ἀσθενεῖς.

Τὰ ἔργα τοῦ συγγραφέως περιέχουσι πλείστας εἰδήσεις περὶ τῶν μοναχῶν καὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου. Μοναχὸς ὁ ἴδιος, παρέμενε θιασώτης τῆς ἀρχαίας τῶν μοναστηρίων τάξεως καὶ ὑπερηγάπα τὴν κοινοβιακὴν μοναχικὴν ζωὴν οὐχὶ δὲ τὴν κατὰ τὴν ἰδιόρρυθμον τάξιν τελοῦσαν¹. Ἐν τοῖς ἔργοις του πολλάκις ἐγκωμιάζει τὸ «κοινῶς βιοῦν», ὅπερ πρὸς «ἀγάπην πνευματικὴν καὶ ὁμόνοιαν ἄγει» καὶ ὅπερ «ἀκίνδυνός ἐστι ζωὴ ἀσφαλῆς σωτηρία...²».

Ὅμιλῶν περὶ τῆς ἐν ταῖς μοναῖς ψαλμωδίας ὁ Ρουσάνος συμβουλεύει, ἵνα μὴ πάντες ὁμοῦ ψάλλωσι «οὐ πάντες ὁμοῦ, οὐδ' οἱ μὲν κρᾶζοντες τὸν ὕμνον οἱ δ' οὐ, ἄλλ' ἕτερος πρὸς τὸν ἕτερον... κύκλω ἐστῶτες περὶ τὸν θεῖον θρόνον μετὰ δέους καὶ θάμβους μὴ ἔνθεν κἀκεῖθεν ὀρῶντες ἢ μεταβαίνοντες ὡς ἡμεῖς ἀτακτοῦμεν ἐν τῷ θεῷ τεμένει»³.

Ἐναντίον μιᾶς μοναχικῆς συνηθείας, ἣτις καὶ νῦν ἔτι ἐξακολουθεῖ, ὁ Ρουσάνος ἐπετέθη μὴ ἀποκρύπτων οὐδόλως τὴν ἀλήθειαν: «κλοπὴν δ' ἂν ἔγωγε καλέσαιμι καὶ τὴν ὀπωσθήποτε μετὰ δόλου συλλογὴν τῶν χρημάτων ὡς ὅταν πορευόμενοι πρὸς πλουσίους καὶ πένητας ὀδυρόμεθα ψευδῆ πενίαν καὶ πτωχείαν καὶ ναῶν ἀναλώματα καὶ ἀναθημάτων κειμηλίων τε καὶ ἀγαλμάτων κατασκευάς, ἱερῶν ἐνδυμάτων ἔνδειαν καὶ ἱστοριῶν ἀφανισμόν, ἵνα πάντα ἔχωμεν μετ' εὐπορίας, ἅπερ οὐδὲ κοσμικοὶ ὄντες εἴχομεν»⁴.

Περαιτέρω τοῦ λόγου ὄντος περὶ ἡγουμένων ἀπαριθμεῖ τινὰς τῶν ἀσκολιῶν τῶν μοναχῶν: «ἀδοκιμάστως ἀποκείρουσι (οἱ ἡγούμενοι) τοὺς προσερχομένους εἶτα ἐξορίζουσιν εἰς μυρίας ἀνοδίας ἐν βουκολίοις καὶ αἰπολίοις καὶ ποιμνίοις καὶ μύλωσι καὶ τοῖς ὁμοίοις... εἰς καταστροφὴν τῶν ψυχῶν αὐτῶν»⁵.

Περαίνοντες τὴν μικρὰν ταύτην μελέτην, κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ τονίσωμεν καὶ ἡμεῖς τὴν μεγάλην ὠφέλειαν, ἣν θὰ προσεπορίζοντο αἱ λαογραφικαὶ ἔρευναι ἐκ τῆς σταχυολογίας λαογραφικῶν πληροφοριῶν ἐκ τῶν Βυζαντινῶν καὶ μεταβυζαντινῶν συγγραφέων⁶.

Καλλιθέα - Ἀθηνῶν.

Ο. ΛΑΜΨΙΔΗΣ

¹ Περί τούτου ἰδὲ Nikos A. Bees, Die Klosterregeln des Nicephoros Blemmydis in Bezug auf Pachomios Rhousanos sowie eine Inschrift aus Jenischehir, Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher 10 (1933) σ. 115-123.

² α. σ. 57, 7-8.

³ α. σ. 61, 4-10.

⁴ α. σ. 62, 6-12. Δυστυχῶς ἡ συνήθεια αὕτη δὲν ἔπαυσεν ὑφισταμένη.

⁵ α. σ. 64, 27-30. 65, 1. Βλ. Φ. Κουκουλέν, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν 1920 σ. 37 κ.εξ.

⁶ Ἐπιθι Ν. Πολίτην, ἐν Actes du seizième congrès international des orientalistes. σ. 159 καὶ ἀνάγνωθι τοῦ αὐτοῦ, Ἐρευναι περὶ τῆς Ἑλληνικῆς λαογραφίας κατὰ τοὺς μέσους χρόνους, Λαογραφίας 3. σ. 605. κ.εξ.